

SOOČANJA

Milko
Matičetov

Čudna ugibanja, kdo bi bil Kralj Matjaž*

»Ko sem študiral, dobrih deset let, gradivo za Erazma Predjamskega, se mi je zmeraj sprti rival v snov Matija Korvin, ogrski kralj, tako imenovani kralj Matjaž iz slovenske legende« [3].

S temi besedami je 1973. spet obudil razpravljajne o Matjažu v slovenskem ustnem izročilu Pregljev mostarski rojak in literarni dedič Saša Vuga. V istem letu je namreč Sodobnost prinesla za pokušino iz njegovega zgodovinskega romana poglavje *Kokovo* [2.a] in pisatelj se je čutil dolžnega še posebej povedati, odkod mu novi, v dotakratni matjaževski literaturi neznani junak – koroški kmet Matjaž.¹

Le-ta je bil v nedeljo 25. julija 1478 na čelu vojske šeststo koroških kmetov, vaških obrtnikov in rudarjev, pripadnikov kmečke zveze, ki so padli skoraj do zadnjega, ko so v soteski pri Kokovem ob Ziljici poskušali ustaviti 40- do 50-krat večje število Turkov, namenjenih na Koroško. Na retorično vprašanje, »kako so tega kmeta, sodobnika Matije Korvina, klicali«, si pisec sam odgovarja, da »prav gotovo (!?) kralj... Tudi Matija Gubec je bil kralj in še v poznem 1713. letu, o velikem tolminskem uporu, so kmetje v Rihemberku proglasili Franca Križmana za svojega cesarja.« Pa

* Na simpoziju, ki ga je ob 500-letnici smrti kralja Matije Korvina sklical oddelek za madžarski jezik in književnost na pedagoški fakulteti univerze v Mariboru 8.–9. novembra 1990, sem predstavil *Odkritja o matjaževskem ustnem izročilu pri Slovencih po letu 1958*. Tu prirejam – nalašč za Sodobnost – sklepní del svojega takratnega besedovanja, ki je moralo biti omejeno na 15-minutni povzetek. Da bi mi pri citiranju ne bilo treba ponavljati ne imen piscev ne njihovih del, naj takoj navedem ducat novejših spisov, ki se nanje v naslednjem besedilu sklicujem, zdaj pritrldno zdaj odklonilno. Razvrščeni so kronološko in oštevilčeni v oglatih oklepajih, kot v samem prispevku:

[1]. Z. Kumer–M. Matičetov–B. Merhar–V. Vodusek, *Slovenske ljudske pesmi* (odslej SLP) I, Sl. Matica 1970, tipi 3, 5 in 49. – [2]. S. Vuga: a. *Kokovo*, Sodobnost 21/8–9, 1973, 724–739; b. [Ponatis, z drobnimi spremembami:] *Erazem Predjamski*, 2., Koper 1978, 77–97; c. [Druga, nespremenjena izdaja] Koper 1984. – [3]. S. Vuga, *Kralj Matjaž, ampak s Kokovega*. Srečanja 8/41–42, 1973, str. 28–29. – [4]. S. Fatur, *Dva ZAKAJ in en ZATO ali misel o Martinu Krpanu*. Primorska srečanja 5/30, dec. 1981, str. 305 [skratek ekskurz o kralju Matjažu]. – [5]. J. Šavli, *Kralj Matjaž in lipa*. Glas Korotana, Dunaj 1982, št. 8, 40–46. – [6]. M. Matičetov, *Pesmi o Marku (Knezu, Kraljeviču ipd.) na Slovenskem*. Traditiones 13, 1984, 49–58. – [7]. Z. Kumer, *»Lepá vodá Ljubljančica«*. Traditiones 16, 1987, 247–254. – [8]. J. Šavli: a. *Naš »ogrski« kralj Matjaž*. [Del spisa »Vprašanja iz naše zgodovine«]. 2000, št. 37/38/39, 1987, 263–265; b. [Ponatis:] *Naš »ogrski« kralj Matjaž*. Novi list 38/1656, Trst 1988, str. 3 in 8. – [9]. Š. Barbarič, *August Pavel in slovensko ljudsko izročilo (posebej v zvezi z mitom Kralja Matjaža)*. ČZN 59–24/1, Maribor 1988, str. 3–12. – [10]. J. Stanonik, *The Grail Legend in Slovene Popular Tradition*, The Living Middle Ages. Studies in Mediaeval English Literature and its Tradition. (A Festschrift for K. H. Göller). Stuttgart–Regensburg, 1989, 263–276. – [11]. J. Šavli, *Kralj Matjaž*. Slovenska država Karantanija. Koper 1990, 150–154. – [12]. S. Fatur, *Beseda o našem (ne ogrskem) kralju Matjažu*. Delo KL, 16. 8. 1990.

¹ B. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana, DZS, 1962, 84.

celo med zadnjo vojsko so staremu partizanu Šarhu rekli kar »pohorski kralj« [3].

Skrbne priprave na pisanje zahtevnega zgodovinskega romana iz 15. stoletja so Vugo pripeljale tudi do slovenskih ljudskih pesmi, predvsem do najstarejših pripovednih. S pridom jih je porabljal za ustvarjanje razpoložnja in ni naključje, če jih je v drugi knjigi romana omenjenih ok. petnajst, kar deset samo v »kokóvskem« poglavju. Včasih gre res za omembe, ki so hudo indirektno, vendar za strokovno oko še zmerom razpoznavne. Pisatelj je poleg Štreklja imel v rokah tudi Glonarjeve *Stare žalostne* (1939), kaj malega pa je bržkone pritaknil celo po lastnem spominu iz mladosti.² Eden Erazmovih spremljevalcev nosi tako ekskluzivno ime, da mu ga ni mogel dati noben drug boter kot junak ljudske pesmi – Jelengar. Literatu bomo seveda brez težav pogledali skozi prste, če je zagrešil kakšen anahronizem,³ ko znanost še ni bila spregovorila zadnje besede. Da se naš pisatelj dobro znajde v matjaževskem pesemskem gradivu, nam med drugim priča pismo (seveda fiktivno) Erazmu, s kraljevim napotkom: konjem »obuvajte narobe podkve« [2. b, str. 32]. Po vsem tem bomo vsaj laže razumeli, če že ne odpustili Vugi domislico, morda porojeno sredi nespečne noči za delovno mizo. »Stari bradi« polaga v usta prave antikorvinovske litanije: »Ga ne maram, mi pomagaj bog! Kar je za Ogre dobro, kadar je, je nam kot veper v ajdi...« – »Bog naj ga v nebesa prime, ko bo ura bila, ogrskega kralja. Posedejo naj ga za javorovo mizo! Le v pesem naj se nam ne vtika...« – »Naj ga opevajo, ki ga imajo v čislu – mi ga nimamo za kaj« [2.a]. Stara brada, živahen možič z Notranjskega, se nam kaže kot ekspert v matjaževskem izročilu in dober glasnik svojega duhovnega očeta Saše, pa je kljub vsemu le nekakšen petelin, ki poje prezgodaj. Leta 1478, ko naj bi v Jami tekel tisti znameniti, malone »folklorni« disput med Staro brado in Jelengarjem – je Matija Korvin še živel in ni govora, da bi se bile do takrat mogle prenesti na njegovo ime razne »matjaževske« fabulativne nadržbnosti, ki so nam znane šele iz zapisov 19. stoletja! Vendar literatje radi na kratko zavrnejo znanstvenike, češ: Licentia poetica nam dovoljuje takšno preskakanje plotov.

Vugove »drugačne interpretacije« pojava »Kralj Matjaž« so bile tako prepričljive, da so prepričevale in prepričale tudi enega tistih, ki so v Tolminu pred skoraj desetimi leti poslušali predavanje pisatelja, ko je bil »še ves poln spoznanj o (našem) 15. stoletju« [12]. Ta poslušavec – Silvo Fatur – odkrito priznava, da je v vsem bistvenem povzel ne samo Vugovo tezo, ampak tudi njegovo argumentiranje in le tu in tam da je dodal kaj svojega [12]. Prvič se je v zvezi z Matjažem sicer oglasil že leta 1982, med pisanjem o drugem ljudsko-literarnem junaku – Martinu Krpanu [4].

Vugovo hipotezo je prvi hip sprejel (vsaj pogojno) tudi njegov tolminski rojak Joško Šavli: »Slovensko ljudstvo niti samega imena za svojega narodnega junaka ni moglo prevzeti po divjem ogrskem vladarju.⁴ Mnogo

² Npr.: »Lavra iz Lovrana ribice lovi« [2. b, str. 248], kar je Vuga posrečeno poimenoval »vaja za razmig čeljusti« in se s tem nevede približal raznim strokovnim imenom za to vrst besedne umetnosti: ital. »sciogilingua«, rusko »skorogovorka«. – Na Krasu smo krajši: »Lovre ribe lovi« (Kopriva).

³ Erazmovi bojni tovariši v pogovoru omenjajo »ugrabnika« Matijona, ki pa je v resnici končal svojo razbojniško kariero z obsodbo na vislice ok. 1835: gl. Z. Kumer, *Balada o rokovnjaču Matjonu*. Traditiones 13 (1984) 35–47.

⁴ Ko nas pisec tudi še 1990. straši z »dokaj divjaškim ogrskim kraljem« [11], je v zmoti. Čeprav ni mogel videti priložnostne razstave, ki so jo priredili v Mariboru na simpoziju ob 500-

bolj je verjetno, da je legendarnemu kralju Slovencev posodil svoje ime kmet Matjaž, voditelj kmečke vojske, ki je leta 1478 pričakala Turke ob vhodu na Koroško pri Vratih in bila pobita« [5]. Vendar se s tem ni zadovoljil, češ: »Ostaja pa še vedno nejasno, katera zgodovinska osebnost bi bila lahko Kralj⁵ Matjaž, zakaj njegov lik je mnogo starejši od časov turških bojev« [5]. Pisatelj Vuga je bil sicer deležen Šavlijevega priznanja, da se je kot prvi postavil proti ogrski teoriji »in Kralja Matjaža poosebil s kmečkim vodjem Matjažem«, takoj za tem pa je lahko slišal, da »tudi ta razlaga ne more držati, saj ne upošteva Matjaževih zgodb iz poganskih in zgodnjekrščanskih časov, pa njegove izvolitve na Gosposvetskem polju itd.« [8]. Tu nam Šavli ni še zaupal imena svojega kandidata za (izpraznjeno?) Matjaževo mesto, ampak nam ga je kakor po naključju (nekje v oklepaju) samo prišepnil: Arnulf Koroški. S slovesno razglasitvijo je počakal do leta 1990: »Očitno je, da je kot vladar in zaščitnik Cerkve tudi Arnulf Koroški v slovenskem izročilu istoveten s kraljem Matjažem: pravičen kralj, ki brani svojo vero, se bojuje proti sovražnim kraljem, ima svoj prestol na Krnu (Krnski grad) ... Njegova prezgodnja smrt je preprečila združitev krščanskih kraljestev Zahoda pod enim vladarjem in cesarjem« [11].

Kakor je S. Vuga 1973. povzdignil na matjaževski tron slovenskega koroškega kmeta Matjaža, tako je J. Šavli 17 let kasneje posadil nanj drugo osebo: kralja in cesarja Arnulfa Koroškega (ok. 850–899). Tudi če bi bil leta res Slovenec – vsaj po materi – nam ga prisiljena predstavitev v knjigi *Slovenska država Karantanija* ne more kdovekako približati: pri Leuvenu v Belgiji je leta 891 premagal Normane; z darovnicami (nedomačim) cerkvenim osebam in ustanovam si je menda prislužil častni naslov *ecclesiae catholicae filius et defensor*,⁶ ker je rešil iz ujetništva v trdnjavi S. Angelo papeža Formoza, ga je le-ta kronal za cesarja (896); ko je proti papeževim in svojim nasprotnikom hitel z vojsko nad Spoleto, je po delni kapi ohromel in se brž umaknil na Bavarsko ... Zdi se mi, da bo J. Šavli, če bi nas rad prepričal o pravilnosti svoje izbire Arnulfa za »Matjaža«, moral še pošteno zavihati rokave.

Videli smo, kako so se v 70. in 80. letih našega stoletja spravili nad tradicionalnega Matjaža – iz svojih posebnih izhodišč, potreb ali želja – kar trije Slovenci. Pri prvem gre bolj za enkratno, čustveno navdih: jasno izpove, kar se mu je posvetilo, in je s tem pomirjen. Drugi se za idejo prvega (nekritično) navduši, se z njo solidarizira in jo začne po malem javno oznanjati. Tretji pa tisto domisljico najprej pozdravi kot uporno dejanje, zraven pa začne ob nji in mimo nje že razpredati novo nit, novo hipotezo. V vnemi za svoj prav so deloma prevzemali argumente drug pri drugem,

letnici tega vladarja-humanista, pa je o njem vendarle toliko literature, da so take aprioristične (lastnim potrebam prilagojene) sodbe nevzdržne.

⁵ Pisavo Kralj Matjaž je uzakonil že Breznikov in Ramovšev pravopis 1935, tako je prišel v zadnja predvojna srednješolska berila, v prvi povojni pravopis SAZU 1950, v Grafenauerjevo monografijo o KM in še marsikam (gl. SE 6–7, 1954, 315). Mimo tega se je kajpada zmerom našel kdo, ki je pisal kralj (z malo začetnico), vendar ni ne razumljivo ne opravičljivo, da je SSKJ II, 1975, naredil korak nazaj in pristal pri (premaganih) kralju Matjažu in kraljeviču Marku. Morda je glede tega vnesel zmedo pravopis iz leta 1962, kjer pod geslom *kralj* (zaradi omejenega prostora?) najdemo tudi rešitev, ki ni nič pravopisna, kvečjemu pravorečna: »~Matjaž« (enako kraljevič in »~Marko«). J. Šavli ima tu prav, da je svojo praktično odločitev za pisanje Kralj podprl tudi teoretično: »Ime in položaj osebnosti se spajata v enoto, zato pišemo oboje z veliko začetnico (Kralj Matjaž), ker ‚kralj Matjaž‘ bi bil eden od tolikih kraljev« [5, str. 40, op. 129].

⁶ Sin in branitelj katoliške cerkve.

pesniško govorili o soteski Ziljice pri Kokóvem kot o »slovenskih Termopilah«, se sklicevali na »zdravo pamet«, kazali s prstom na to, kar »se zdravemu razumu resnično in prav prvinsko upira«, vabili k »logičnemu« sklepanju, poudarjali, kako je namesto take (=ogrske) razlage videti drugo (=kokóvsko) »sociološko in psihološko neprimerno bolj prepričljivo« [4, 12]. Vsi trije uglašeno zabavljajo čez zgodovino in zgodovinarje, boli jih »krivica, ki so nam jo prizadejali fevdalni in meščanski in tuji zgodovino-pisci. Ali pa tudi domači, ki so mislili po tuje« [3]. Take obtožbe kajpada visijo v zraku, saj so nekonkretne, šablonske. Zgodovinar bi bil novim prikrojencem preteklosti avtoriteta samo, če bi govoril njim v prid. Vseeno pa se ne morem načuditi takile izjavi: tezi pisatelja S. Vuge »je bil naklonjen tudi najboljši poznavalec slovenske srednjeveške zgodovine dr. Milko Kos« [4]. Odkod to? S. Vuga je v resnici na notranji strani ovitka knjige Erazem Predjamski napisal samo: »Nikoli ne bom dovolj hvaležen prof. dr. Milku Kosu, zakaj dobrotno me je usmerjal in v svoji biblioteki kar se da potrpežljivo tehtal vse, kar sem mu prinašal s teh raziskovanj« [2.b] »Usmerjanje« in »tehtanje« pogledov po mojem še ne pomenita naklonjenosti ali celo privrženosti določeni tezi . . .

Pri razpravljanju (bilo naj bi vseskozi kulturno, akademsko, vendar včasih to ni ali vsaj ne v zadostni meri) trezno mislečega človeka najbolj motijo in prizadenejo predsodki, nestrpnost, zatekanje k izmišljenim argumentom. Matjaževska vprašanja, ki so se odprla leta 1973, vse do danes, kolikor vem, niso še dočakala javnega odgovora⁷ ne za ne proti; zanje je značilno, da se razprava (zaradi pomanjkanja opozicije pravzaprav le bolj monolog) ni odvijala umirjeno, ampak v neki umetno ustvarjeni napetosti. »Nasprotnik« smo malone vsi dosedanji razlagavci zapletene podobe našega pesniško-pravljичno-mitičnega ljudskega junaka »Kralja Matjaža« (ta od zgodovinske osebe ogrskega kralja M. Korvina nima dosti več kot golo ime!), naj si bojo zgodovinarji, narodoslovci/narodopisci, sestavljavci šolskih učbenikov idr., seveda v tistem (bolj ali manj omejenem) obsegu poznavanja gradiva in spremnih študij, ki je lasten udeležencem matjaževske razprave-monologa 1973–1990.

Zgodovinarji (meščanski, domači ali tuji, dediči »unitarizma«, »centralizma«, pripadniki katerekoli usmeritve) bojo že znali povedati, kar komu pritiče, zato ne potrebujejo nobenega odvetnika: sami bojo najučinkoviteje odbili–otopili–razstrupili njim namenjene puščice. Glede šolskih učbenikov se v načelu strinjam z mnenjem kompetentnega pisca (dela namreč kot slovenist v svetovalski službi!), »kako težko je izgnati ali vsaj preoblikovati neko ‚resnico‘, ko enkrat zaide v učbenik, v šolske knjige (problem je dandanašnji še kako aktualen)« [12], v praksi pa bognečaj da bi v tem našem »času prevrednotenju« kar meni nič tebi nič prepustili komu od neučakancev, da bi prilagodil svojim željam novo, še nedonošeno »resnico« o KM!

Sam se oglašam s strogo narodopisnega stališča v imenu stroke, ki se ji posvečam več ko pol stoletja in zato včasih z veliko nejevoljo gledam, kako lahko (beri: nerեսno, neodgovorno) posega vanjo in po nji šari ta ali oni domišljavec. Po prvi povedki o KM, ki sem jo v svoji rojstni vasi slišal,

⁷ RTV Ljubljana je 23. 12. 1986 po enourni oddaji »Resnična legenda in legendarna resničnost: Kralj Matjaž – Matija Korvin« priredila še okroglo mizo na temo »Kralj Matjaž – Matija Korvin« (nastopili so B. Grafenauer, dr. Josfay Görgy, M. Matičetov, S. Vuga; moderator J. Lombergar), vendar je najbrž zaradi pozne ure šla mimo brez odmevov.

zapisal in objavil⁸ leta 1935, se mi je od Bistrice v Podjuni do Obrova v Istri, med Bogojino v Prekmurju in Bilo v Reziji nabralo do danes kar 46 matjaževskih tekstov, naj si bo v nevezani (30) ali v vezani besedi (16), ki so izšli v Grafenauerjevih *Slovenskih pripovedkah o Kralju Matjažu* (1951); v mojem spisu *Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj* (Razprave SAZU II/4, 1958), v prvi knjigi SLP (1970, 28–51) in nemara še kje. To se mi je zdelo potrebno omeniti ne zaradi zoprne, meni tuje samohvale, ampak zato, da bi lahko meritorno zlomil in odvrigel na smetišče vsaj eno strupeno puščico, izstreljeno proti pokončnemu znanstveniku, dragemu učeniku in prijatelju, ki se sam ne more več braniti – rajnemu Ivanu Grafenauerju.

V svoji sicer »odlični študiji« naj bi bil Grafenauer zagrešil nekaj hudih napak, predvsem to, da se je »srdito« spraval nad Trstenjakovo pisanje (Novice 1857), kjer med drugim beremo: »Bil je kralj Matjaš slovensk kralj – naše gore list. Zbralo si ga je ljudstvo na celovškem polji in v starem Kèrnu je imel svoj prestol« (Grafenauer, 203). V obdelavi za revijo 2000 se to mesto glasi: »Matjaž je bil slovenski kralj, ki ga je ljudstvo izbralo na Gosposvetskem polju, v starem Krnu je imel svoj prestol...« [8.a]. Grafenauerjevemu oponentu je prav to mesto nepogrešljiv nosilni steber konstrukcij, kot je tista – že zgoraj omenjena – o kralju Arnulfu. Kar ne morem verjeti (čeprav se tudi to ne dá izključiti: v hlastanju za efekti ni nič nemogoče!), da bi se bil ostri kritik zadovoljil s povedkami, ne da bi prebral tudi študijo in v nji posebno poglavje *Tekstna kritika zapisov*. Tam so kar tri strani posvečené temu, da se Trstenjakovemu tekstu odzame vrednost vira.⁹ V času, ko je nastajala monografija o KM v naši ljudski prozi, sem živahno sodeloval z njenim avtorjem in tudi danes, po 40 letih, bi še zmerom mirno sopodpisal, da je tisto besedilo res prišlo »iz Trstenjakovega peresa in ne iz ljudskega izročila« (str. 50) oz. da je – povedano na kratko, saj gre za opombo pod črto – »lažizgodovinska Trstenjakova domislica«.

Ta Grafenauerjeva sodba je bila nekomu trn v peti, zato jo je bilo treba na vsak način spodnesti: ta nekdo, ki se najbrž ne znajde prav dobro ne v folklorni tekstologiji ne po drugih zavitih hodnikih naše stroke,¹⁰ je raje ubral kratko, lažjo pot: poskus idejno-politične diskvalifikacije:

»Zakaj takšna srditost pri I. Grafenauerju? Treba je najprej poiskati njeno ozadje. Že po prvi svetovni vojni je na ljubljanski univerzi v zgodovini in narodnih vedah predvsem prevladal unitarizem, ki ga je zastopal prof. Hauptmann. In ta smer se je prikrito držala tudi za časa centralizma v letih po drugi vojni. Unitarizem pa je Slovencem prav tako kot velenemštvo povsem odrekal narodno osebnost in lastno zgodovino. Mimo tega očitka ni mogel niti I. Grafenauer, zato takšen napad prav na tisto zgodbo, ki postavlja Matjaža za slovenskega vodjo in kralja« [8. a].

Besedičenje o unitarizmu, centralizmu ipd. se oglašja kot stara plošča, kot vsiljiv refren skoraj iz vseh spisov tega kritika. V »Vojvodskem stolu« (Glas Korotana 12, Celovec 1987) je v poglavju *Zgodovinisje – znanost*

⁸ V skrivnem dijaškem listu *Tihe besede* – Gorica, 21. 12. 1935, str. 5. (Gl. I. Grafenauer, *Slov. pripovedke o KM*, 1951, 196, št. 11).

⁹ V oceni Grafenauerjeve monografije o KM (SE 6–7, 1954, 311–319) sem pokazal, kako je avtor pri Trstenjaku, Graberju in še kom kirurško spretno ločil nepristno od pristnega in med teksti odkril celo dva plagiata.

¹⁰ Dokaz za to je zelo ohlapna terminologija: tako npr. namesto Grafenauerjevih »inačic« (=variant) nekajkrat naletimo na »enačnice«, ki niso tiskovna napaka, saj se ponavljajo.

ali ideologija? uvrščen med unitariste tudi Ivan Grafenauer. Kljub nejasno formulirani obtožbi (mar naj bi šlo za prikritega unitarista »za časa centralizma v letih po drugi vojni«?) sem prepričan, da ne prvi ne drugi »izem« (tudi če bi bilo – tako kot ni – vse napleteno res!) nista niti najmanj zaznamovala Grafenauerjevih pogledov na KM. To pa, kar kritik rado-darno trosi naokoli ne samo o »unitarističnem bloku«, ampak tudi o nekakšnih – neoprijemljivih, samo njemu zaznavnih – »pritskih«, »psihonasilju«, »diktatu« (zaradi katerega »je *moral* [podčrtal Mtv] tudi Kralj Matjaž postati dokončno »ogrski«), so sicer meglena, vendar v bistvu grda podtikanja. Kot dokaz naj navedem – dobesedno – vsaj tale kričeči sofizem:

»Kralj Matjaž, sijajen narodni junak, je bil v narodni zavesti Slovencev preveč simbolična osebnost, da bi ga lahko tuje ideologije, ki so imele za cilj kulturni in idejni razkroj slovenstva ter zvodenitev slovenske zavesti, pustile pri miru. Pod krinko znanstvenih razlag so ga razglasile za izposojenega, češ da Slovenci ne premoremo nobene takšne zgodovinske osebnosti. Slovenski pisci pa, katerih poklicna kariera je bila odvisna od veljavne ideologije političnih režimov, so takšne razlage kot manj tvegane raje ponavljali, saj bi bili v nasprotnem primeru razglašeni za nacionaliste, nasprotno težnjam režima z vsemi posledicami« [5].

Vprašujem: Ali so bile Grafenauerjeve znanstvene razlage res odsev »tujih ideologij« in »krinka«? Ko so 1951. izšle *Slovenske pripovedke o KM*, je bil avtor že enajsto leto v pokoju: le kakšnih »posledic« naj bi se bal, v čem naj bi bila ogrožena njegova »poklicna kariera«? Ali mu smemo verjeti, da je pisal po svoji znanstveni in človeški vesti, ne da bi se oziral po »veljavnih ideologijah«? Ali so kritikove besede o Grafenauerjevi »odlični študiji« premišljene ali pa samo takole v tri dni vržen hinavski poklonček? Papir – ta deviška »bela njiva« – resda prenese vse, vendar ni vsakdo, ki po nji »orje«, že ipso facto moder mož; vsakdo pa, ki po nji pušča svojo »črno ral«, mora prav tako kot samega sebe spoštovati tudi bravca, ki je zmerom zadnji razsodnik in bo prej ali slej neusmiljeno zavrget pleve in obdržal samo zrnje.

Hudo naj bi se bil Grafenauer seveda pregrešil, ko je »pritegn(il) mnenju, da je ogrski kralj Matija Korvin tista zgodovinska osebnost, ki je služila za lik Kralja Matjaža« [5]. Nič manj hudo kot sprejem mnenja drugih, starejših raziskovavcev, pa je nemara to, da je »skuša(l)... dokončno (podčrtal Mtv) poistovetiti slovenskega Matjaža z... Matijo Korvinom« [8.a]. Vendar tudi tega »greha« I. Grafenauerju ni mogoče naprtiti. Njegovo delo poznam; njegovim mnenjem sem skoraj zmerom pritegnil, hkrati pa jih seveda po svoje razvijal naprej, ko je bil še med nami in ko nas je že zapustil. Ker se krivični napadi nanj – zdaj odkriti zdaj prikriti – vlečejo že predolgo, jih ni mogoče trpeti molče še naprej. Z ljudskim pevcem bi njegovemu zagrizenemu kritiku rekel: »Pusti, Anzelj, mrtle z miram! Bojuj se, debatiraj z živimi, posebno če so o stvari – o Kralju Matjažu – že kdaj kaj pisali!«

Kralj Matjaž je junak ljudskega pesništva in pripovedništva, zato ga je treba predvsem tako – kot ljudskega junaka – tudi obravnavati. Zgodovinska natezanja, špekulacije vseh vrst in barv je treba črtati. Kralj Matjaž – »okupator«? Prav, ampak po taki logiki bi morali tudi Kraljeviča Marka oklicati za »kolaboracionista« in »kvislinga«! »Zdrava pamet« bi nam lahko narekovala še več nerodnih retoričnih vprašanj, kot jih je že; npr.: »Kdaj je še kako ljudstvo bajalo o okupatorju?« [4]; »Mar bi slovenski človek proglasil

za svojega junaka nemškega policijskega generala Roesenerja?« [3]. Ampak »zdrava pamet« tu ni dobra svetovavka. Projiciranje današnje politične frazeologije v davno preteklost je v bistvu ponesrečena domislica. In tudi na ministra Gregorja, ki naj bi bil dal zapisati v zgodovinske knjige »drugačno« resnico o Martinu Krpanu, se tokrat ne moremo sklicevati.

Na samih koroških tleh, poldrugo uro hoda od Kokóvega (kjer je naš »Leonida« v krvavem boju podlegel strašni turški premoči), stoji slovenska vas Žabnice. Tam (ali v sosednjih Ukvah) je Matija Majar-Ziljski leta 1842–1843 zapisal pesem in v nji verze:

Liepa je krona vugrška,
še liepši je Matijava,
Matijava Matjažava. (SLP I 3/2)

(Enako, le v poknjženi obliki, se ti verzi glasijo tudi v dveh variantah iz Ziljske doline). Samo malo niže – morda kakih 30 km zračne črte proti jugozahodu, v Reziji – smo še celih 120 let kasneje našli in posneli na magnetofonski trak vrsto matjaževskih pesmi tipa SLP I 5, med drugim z verzi:

Da Matijaš wunžérski krej,
lipá karona wúnžarska. (SLP 5/4)

Glas o »lepi kroni ogrski« odmeva tudi v ribniški varianti SLP 5/1 iz Rudeževe zbirke (najkasneje 1819); »Oj Kralj Matjaž, oj Kralj Matjaž – prelepi kraljič ogrski« so peli ok. 1862 v Grgarju na Goriškem (SLP 5/2); z obledelim spominom na »lepo krono . . . , prelepo Kralj-Matjažovo« nam je (po imenu neznana) »baba iz Broda« (ob Kolpi) ohranila vsaj en refren iz nekdanjih pesmi–hvalnic Matjaževih veteranov:¹¹ »Vivat, vivat Kralj Matjaž« (SLP 3/4 – prav tako iz Rudeževe zbirke); v vasi Gerovo (Gorski Kotar) pa je refren »Živi, živi« dočakal 19. stoletje morda celo po madžarsko, čeprav v popačeni obliki »Golen, golen o KM«, kar bi moglo biti iz »Eljen, eljen«¹² (za prehod *ove* – in narobe! – prim. slov. *obed* < madž. *ebéd*): v isti pesmi KM plača ples z Jelenčico tako, da »na mizo vrže drake tri« (*drak*: ogrski zlatnik iz 17. stoletja). V eni izmed rezijanskih variant, kjer je Matjažovo ime pozabljeno, je pevka imenovala junaka kar *Wónžar* krej (kralj *Oger*). In nazadnje sta tu še dve rezijanski varianti istega pesemskega tipa (SLP 5/3 in 8), kjer nam pravljlični happy end pokaže, kako je *wsa Wunžerija* (cela Ogrska) *plesala*.¹³

¹¹ Nekaj več o tem gl. v Razpravah SAZU II/4, 1958, str. 6.

¹² Na to mogočnost je pokazal B. Merhar v SLP 3/5, op. 25, str. 26.

¹³ V matjaževski romanci iz Rezijske zbirke zarisana podoba vsesplošnega veselja ob kraljevskih ženitkah (svatbi) spominja na zgovornejši opis navdušenja, ki je zavladalo med preprostim ljudstvom, ko je bil Matjaž razglašen za ogrskega kralja; opis je prispeval njegov tajnik A. Bonfini (1441–1502): . . . »universa in gaudium et festivitatem conversa est Ungaria. Omnis aetas per pagos et oppida varia publicae hilaritatis simulacra edere, quae priscis nunquam regibus exhibita fuerunt. Tubis, tympanis ac fistulis, praeterea saltatione cantuque passim exultare, faustas acclamationes per multos dies ingeminare, Matthiae Corvino, regi nostro, feliciter . . .« (*Antonii Bonfinii rerum Hungaricarum decades quinque*. Posonii 1744, 399; cit. po Z. Kuzelja, *Ugorski korol' Matvij Korvin v slavjanskij usnij slovesnosti*. U Lvovi 1907, 7). Prosto ponašeno: »Vso Ogrsko je zajelo veselje in praznovanje. Staro in mlado po vaseh in mestih je na najrazličnejše načine dajalo duška javnemu zadovoljstvu, ki ga še nikoli ni pokazalo pri prejšnjih kraljih. S trobentami, bobni in piščalmi, zraven pa še s plesom in petjem so se povsod veselili, več dni zapovrstjo vzklikali dóbne želje Matiju Korvinu, našemu kralju, srečno.«

Pravkar navedena avtentična pričevanja iz ljudskih ust govoriijo vse-kozi v prid ogrskemu KM. Na kakršnokoli intervencijo od državno-administrativno-političnih vrhov (à la »minister Gregor«) ni niti misliti, ne v bližnji ne v odmaknjeni preteklosti. Zdi se mi celo, da naši kritiki (ne)hote (?) zanemarjajo spoznanja naše stroke. Z neupoštevanjem (nepoznavanjem?) stališč »druge strani« ustvarjajo težave, kjer jih ne bi smelo biti. Če npr. Boris Merhar piše, da »zgodbi, ki ju [Kralj Matjaž] doživlja, ko rešuje sebe in ženo iz turških rok [mišljena sta pesemska tipa SLP 3 in 5],... nimata nobene podlage v zgodovinskem Korvinu« (*Zgodovina slov. slovstva* I, 1956, 67), se to kar lepo ujema s Šavlijevo (26 let mlajšo) trditvijo, da »Matjažev lik ne ustreza nobeni osebnosti v slovenski zgodovini« [5]. Prav zato se toliko bolj čudim, kako je mogoče tik za temi besedami mirno nadaljevati, da (Matjažev lik) »zgodovinarji in narodoslovci, kakor se že zdi neverjetno (!), istovetijo največkrat (?) z ogrskim kraljem Matijo Korvinom... To istovetenje se kot okamenela vsedlina ponavlja po šolskih knjigah in vnaša s tem v zavest široke slovenske javnosti grenak občutek, da v svoji zgodovini niti za znamenitega narodnega junaka nismo imeli primerne osebnosti, temveč smo si jo morali izposoditi od ogrskih sosedov« [5]. Omenjeni »grenki občutek« pa je seveda čista izmišljija. Furlanski domoznanec Marcantonio Nicoletti, notar iz Čedadada (+ 1596), je napisal, da tolminski Slovenci »v raznih metričnih oblikah pojejo v svojem jeziku hvalo Kristusu in svetnikom in prav tako Matiju, ogrskemu kralju, ki mu ni para, in drugim možem, v časteh pri tamkajšnjem ljudstvu.«¹⁴ Nicoletti je kronist, ki zvesto sporoča, kar je slišal. Matjaževske »lodi«, omenjene v eni sapi s tistimi na čast Kristusu in svetnikom, bi lahko bile hvalnice, slavilne pesmi, lahko pa tudi romance, sorodne grgarski (SLP 5/2) in rezijanskim (SLP 5/3–10).

S podobnim, vendar precej zgovornejšim poročilom, kaj se med ljudstvom nekega kraja poje, je trideset let po Nicolettijevi smrti postregel – v verzih – Dubrovčan Ivan Gundulić (*Osman*, 1626, III). Ljudske pesmi (»skladne i slatke bugarkinje«), ki naj bi jim bil začetnik Orfej, opevajo vrsto junakov, od »Lesandra Srbljanina« naprej: tu so »Stjepan Uroš i ostali od Nemanjić kuće cari«, pa Kobilić, Svilojević, Marko; mimo »Lauša, ki se kruni u Budimu i Krakovu«, je tu »Janko Vojevoda... obrana i sloboda od ugarske krune«; in že smo pri njegovem sinu: »Svako doba, svako vrime – Matjaša sliša kralja – nedobitno... ime«;¹⁵ sledijo Đurđe Skenderbeg in Šišman Batori. Naštel sem nalašč vse junake ljudskih pesmi, ki jih je Gundulić uvrstil poimensko v tretji spev *Osmana*, saj je presenetljivo, da so domačini le trije (Stjepan Uroš, Kobilić in Marko), vsi drugi pa tujci: ob pravljicnem, čisto literarnem Aleksandru (»Makedonskem«) in ob Albancu Skenderbegu kar štirje Ogrji: Matjaž, njegov oče Janko (Sibinjanin – Hunyadi), njegov ujec Mihajlo Svilojević (Szilágy) in Šišman (Sigmund) Batori. Razmerje je potemtakem 7:3 za tujce! In vendar si naši sosedje tega še malo

¹⁴ Besedilo s(m)o pri nas vsi skraja (S. Rutar, M. Murko, I. Grafenauer, B. Merhar itn.) navajali netočno, pač zaradi površne prve objave (F. di Manzano 1858). Šele ob stoletnici prve objave je G. Perusini, *Notizie di folklore in uno storico friulano del '500* (Lares 24, 1958) podal natančnejši prepis izvirnika, ki ga tu posnemam po novejšem natisu v *Alpes orientales II* (Graz 1961, 64): »Cantano (li schiavi di Tolmino) l'inefabili lodi di Christo, e de Beati, et parimente di Mattia Re incomparabile d'Ungheria e d'altri huomini fra quella nation celebri in diverse maniere de versi nella lingua loro.« Jasno, da ob približno objavljenem izvirniku tudi prevodi niso mogli biti natančni.

¹⁵ Ivan Gundulić, *Osman* (Pet stoljeća hrvatske književnosti – 13). Zagreb 1964, 33.

ne ženejo k srcu in niso prav nič zagrenjeni ne njihovi pevci (kako brezskrbno gre npr. Kraljević Marko v Budim »pa tamo kumuje Kralju Matijašu«!) ne njihovi raziskovavci (npr. T. Maretić, *Naša narodna epika*, Zagreb 1909, in dolga vrsta starejših in novejših).

V ljudskem slovstvu ni in nikoli ni bilo ovir za prosto prelivanje pesemskega in pripovednega gradiva čez jezikovne, narodnostne, rasne, verske meje ali drugačne (npr. socialnoekonomske, kulturno-izobrazbene) pregrade. Ker že teče beseda o »tujcih« v ljudskem izročilu, spomnimo se vsaj še dveh ogrskih junakov v sh. ljudskem pesništvu: to sta Filip Madarin (v resnici Florentinec, Pippo Scolari, 1369–1426, zvest služabnik kralja Sigmunda IV, slaven bojevnik proti Turkom) in Sekula (Székely, po rodu morda Romun, ker se včasih dodatno imenuje Drakulović). Romun je bil najbrž celo sam Matjažev oče, kateremu je kralj Sigmund za zasluge v bojih proti Turkom dal viteštvo in na Erdeljskem grad Vajda-Hunyad, od koder izvira priimek Hunjadijevcev.

Tistim, ki so zaradi umetno napihnjene matjaževske dileme postavljeni – ne da bi sami vedeli, kdaj in kako – pred neke vrste sentimentalno preskušnjo, tistim, ki se zaradi narejenega »prestiza« ali (pre)napetih slovenskih čustev ne morejo sprijazniti z »narodnim junakom« tujcem, tistim, ki v svojem prizadetem narodnostnem ponosu iščejo po domači zgodovini namestnika ogrskemu Matjažu ali nasedajo na hitrico skovanim nestrokovnim hipotezam, bi svetoval samo eno: previdnost! Vprašanje ljudskih junakov je namreč v prvi vrsti narodopisno vprašanje in ga je treba tudi obravnavati kot tako, ne pa da se avtorji, napol ali docela nepoučeni in ethnographicis, celo norčujejo iz narodopiscev.

Ljudski teksti so se prenašali od ust do ust in iz roda v rod po zakonitostih, ki veljajo v življenju tradicionalnega slovstva ne samo pri nas, ampak – *mutatis mutandis* – povsod v naši soseščini, na evropskem vzhodu in zahodu, severu in jugu. In vsak tekstni tip ima svojo lastno, posebno zgodovino ali resnico, ki je npr. pri enem od tipov matjaževskih pesmi – *KM rešen iz turške ječe* – po dosedanjih ugotovitvah komparativne folkloristike (prav posebej I. Grafenauerja) na kratko takale:

Ta pesem – SLP I, tip 5 – ni omejena na slovensko ozemlje; če bi hoteli slediti njeni razširjenosti v prostoru, bi zlahka dosegli Škotsko in Skandinavijo na severu Evrope in Grčijo na njenem jugu; glede časovne zasidranosti le to, da bo od prve omembe te snovi (Stari Seneca, *Controversiae* I, 6) že skoraj dva tisoč let; v srednjem veku pa se z 10. stoletjem odpre nova serija pričevanj v raznih evropskih okoljih: germanskem, romanskem, južnoslovenskem (Vladimir in Kosara), novogrškem in drugih. Poskusna sonda v srbohrvaško gradivo (eno od vej tega neverjetno razširjenega izročila) pa mi je prinesla še eno koristno spoznanje: da pri naših južnih sosedih junak tega pesemskega tipa mimo Matjaževga imena (»Knez Matijaš« – otok Krk), nosi nič manj kot petnajst (!) drugih, alternativnih: Ivo (brez primka), Kraljević Marko, Mijat Banović, Nikola Zrinović, Pavle (Dubrovčanin, Livljanin, Zlatarić), Mali Radojica, Stjepan Banović, Stojan (Janković, Mitrović), Zrinjanin, Ban Zrinjanin (Zrinović, Zrnović). Kaj zdaj? Naj Slovenci mar priredimo nov referendum, kdo je za ogrskega in kdo za kokóvskega Matjaža in potlej na podlagi izida glasovanja vpišemo »zmagovavca« v šolske učbenike? Nadaljevati ugibanja v stilu iz let 1973–1990 bi bilo neprimerno in odveč. Ljudsko pripovedno izročilo v prozi in verzih je

pač literatura, ki uhaja iz racionalnih kolesnic in se ne ozira na čigarkoli »zdravo pamet«.

Svojo misel bom nemara najlepše ponazoril z dvema zgledoma iz mednarodne viteške literature. Vitez, na Angleškem znan kot Bevis of Hampton, je na svoji ljudsko-literarni turneji po evropski celini na jugozahodu – v Italiji – dobil ime Buovo d'Antona, na vzhodu – med Rusi – pa je postal Bova Korolevič.¹⁶ Glede na Matjaževo kraljevsko osebo in čast pa bo primernejše seči po še ožji paraleli. Pred očmi imam Kralja Artusa, viteze njegove okrogle mize, sveti gral (kelih zadnje večerje) in druga bogata artusovska izročila. Artus (Arturus, Arthur, Artù ipd.), pravilni junak bretonskega odpora proti Saksoncem, je skrivnostno zginil, vendar pa se bo še vrnil za boj in končno zmago nad nekim izdajavcem. Slavo Kralja Artusa (baje živel v 5.–6. stoletju, prvič omenjen v 8.) sta sredi 12. stoletja sprožila Geoffrey iz Monmoutha v latinski prozi (*Historia Britonum*, 1139–1147) in Robert Wace s prevodom-parafrazo v francoskih verzih (*Roman de Brut*, 1154). Tako omenjena pisca kakor nešteti drugi za njima so zajemali pri predhodnikih, iz svoje domišljije in iz neizčrpnega keltskega ustnega izročila. Vsa srednjeveška viteška poezija je tekmovala v povečevanju Kralja Artusa in njegovega dvora in kopičila avanturo za avanturo, tudi ljubezensko, z neprikritimi aristokratskimi in religioznimi poudarki. Prav potihem in brez svojega imena pa se je Kralj Artus prikradel tudi v slovensko matjaževsko izročilo, kakor nam je pred kratkim pokazal germanist Janez Stanonik [10]. Jaz sem se tu dotaknil Artusa samo zato, da na konkretnem, dobro znanem zgledu opozorim, kako nesmiselno je iskati »narodnega junaka« v srednjem veku. Čeprav je bil Artus po rodu Kelt, so ga vsak zase in vsak v svojem jeziku opevali tudi Nemci, Holandci, Italijani, Provansalci, Španci, Portugalci, da ne govorimo o Francozih in Angležih, ki so oboji bili od nekdaj s Kelti v živem stiku in imajo še danes na svojih tleh večje ali manjše keltske enklave. Kljub temu pa ne vem, da bi bilo kje na zahodu prišlo do diskusij, čigav junak je Kralj Artus.

S takimi vprašanji si le pri nas nekateri belijo glavo v zvezi s Kraljem Matjažem. In če kje kaj zaškriplje, če se pokaže dejstvo, ki bi moglo nasprotovati zaželenemu, naprej pričakovanemu odgovoru, ga brž potlačijo, pometejo kot zoprne smeti pod preprogo ali se ga o pravem času »ne spomnijo«, ko da ga ni! Samo tako je mogoče razumeti, kako to, da so zagovorniki kokóvskega Matjaža prezrli (če ne morda zamolčali?) nekaj v sporu okoli dveh¹⁷ Matjažev zelo pomembnih okoliščin, ki v matjaževskih spisih 1973–1990, danes tu postavljenih na sito in rešeto, niso niti omenjene, čeprav bi morale biti:

Prvič: da se zunaj slovenskega jezikovnega prostora Matjaž (ogrski!) pojavlja pod enakim imenom (Matijaš, Matlia ipd.) tudi drugod v južnoslovenski epiki in pripovedništvu bolj ali manj daleč proti jugu (kamor sploh ni mogel seči glas o epizodičnem boju pri Kokóvem 1478): na otoku Krku,

¹⁶ Gl. P. Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, 1978. (Meni dostopno le v prevodu: *Cultura popolare nell'Europa moderna*, Milano 1980, poglavje VI, 145 sl.). Kralj Matjaž je omenjen večkrat; na to me je ljubeznivo opozoril mladi prijatelj G. P. Gri, ki po smrti G. Perusinja vodi narodopisno stolico na univerzi v Trstu.

¹⁷ Ob tretjem – Arnulfu Koroškem – nimam kaj dodati k temu, kar sem povedal že zgoraj; vrvi padala, s katerim naj bi 1990. skušal pristati med nami, so se tako zapletle v krošnje akacij ali drugega drevja z ostrim trnjem, da ne vem, kdo bi tvegal reševalno akcijo in mu pomagal sestopiti na trdna tla.

v Dalmaciji v starinski preddeseterski verzni obliki t.i. »bugarštic«, v Gunduličevem Osmanu 1626, v turški beležki kronista Bašeskije iz Sarajeva (1793),¹⁸ pa vse tje do Črne Gore in Makedonije. *Drugič*: da o istem (ogrskem!) Matjažu pojejo in bajajo ne samo Slovenci, ampak poleg Madžarov tudi Hrvati in Srbi, Romuni, Ukrajinci in Slovaki; pri teh zadnjih je celo nastala balada, ki so jo poprijeli na Moravskem, na Češkem in med Srbi na Lužici. *Tretjič*: da je dogajanje redno postavljeno v plemiško, dvorno okolje: gospoda veseljačijo, ubežnika se tačas založita z zlatom iz kraljevske zakladnice in rešeni kralj po vrnitvi domov (na Ogrsko) ponudi sinovom/mlajšima bratoma 40 gradov, medtem ko si jih 50 obdrži zase. *Četrtič*: da dejanje kljub napetosti ves čas daje slutiti srečen razplet in ne tragedije, kakor bi bilo pričakovati, če bi bila senca krvavega kokóvskega dogodka tudi samo od daleč oplazila matjaževsko izročilo.

S prijateljem Sašo Vugo, ki nam je 1973. ponudil svojo domislico o kokóvskem Matjažu kot alternativnem junaku namesto ogrskega Matjaža, in z vsemi tistimi, ki bi se bili zaradi slovenskega čustveno-nacionalnega naboja morda ogreli za tako hipotezo, seveda delim spoštovanje do tragične, občudovanja vredne osebnosti iz naše puntarske zgodovine, odklanjam pa misel, da bi bil ta uporni Korošec mogel kaj prispevati k ljudskoliterarni podobi »Kralja Matjaža«, ki je bila leta 1478 nemara že vsaj deloma izoblikovana, vendar še brez junakovega imena; le-to ji je lahko dal/posodil samo pravi kralj. Ampak kateri? Na našem obzorju ne vidim drugega kot Matijo Korvina.

Milko Matičetov

¹⁸ Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746–1804)*. Prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović. Sarajevo 1968, 399. »Matijaša« (sužnja pri Husrev-begu in brata Kraljevića Marka!) omenja prijatelj VI. Palavestra v zbirki zgodovinskih povedk iz Bosne in Hercegovine, ki izidejo letos pri založbi V. Masleša v Sarajevu.